

HEDI ROSMA: *Tahaksin alustada päris algusest. See tähendab, et me ei saa mööda teie vanematest, Helga ja Jaan Krossist. Millised valikud, mis puutub elukutsesse, selliste vanemate lapsel üldse olid?*

KRISTIINA ROSS: Ega geenid elukutset väga otseselt ei mõjuta. Ema, jah, tõlkis kogu aeg, õhtuti pärast tööd ja nädalavahetustel. See eeskujult ilmselt osutus oluliseks. Isa minu mäletataval ajal enam kodusesse miljöösse ei kuulunud. Muidugi oli ta kogu aeg silmapiiril, aga tema kasvav kirjanikukuulsus tekitas pigem komplikatsioone igasuguse loomingulise eneseväljendusega seoses, isegi kui teismeliseas sellesuunalisi kiusatusi tekkis. Kodus oli meil hoopis selline multidistsiplinaarne turvaline elevandimaja, kus mu ema ja tema kaks õde koos ühtekokku kolme tüdruku kasvatasi. Karja juht oli vanem tädi, Hilda Roos, kes õpetas tollases Tallinna Polütehnilises Instituudis kõrgemat matemaatikat ja kaitses oma erialal ka kandidaadiväitekirja. Tema oli läbinisti teaduseinimene ja innustus näiteks 1960. aastatel aktuaalsest kosmosetemaatikast. Teine tädi Erna Konsap oli pühendunud günekoloog, Tallinna Keskaigla kolmanda sünnitusosakonna juhataja, kelle tööalased juhtumused ka pidevalt jutuks tulid. Nii et virgutusi oli igasuguseid.

H. R.: *Kujutan ette, et maailma terviklikuks nägemiseks-tajumiseks andis selline kasvukeskkond vist päris head eeldused. Kas see, et teid hiljem just teaduslik lähenemine keelele huvitama hakkas, oli nende koduste virgutuste resultaat? Keeleteadus vähemalt paistab olevat omamoodi segu kosmosest ja kirjandusest.*

K. R.: Võimalik küll. Tädi teaduseinnustus oli igatahes väga võluv.

H. R.: *Kui palju teie ema kodus oma Siberi-aastatest rääkis, laagrist ja asumisest? Saite te need ajaloopeatükid varakult selgeks?*

K. R.: Tegelikult ta palju ei rääkinudki. Ajaloopaatükid said selgeks küll, aga see käis kuidagi lõõpimisi. Nõukogude korrast räägiti kodus enamasti üldse nagu kurbkoomilisest absurdist, millesse ei saa päris tõsiselt suhtuda. See oli muidugi juba kuuekümnendatel, kui otsest hirmu enam polnud. Näiteks räägiti sellest, kuidas matemaatikust tädi olla 1947. aastal, pärast ema kohtuotsust ja Siberisse saatmist, tõde ja õigust taga ajades võidelnud ennast välja kõrge seltsimehe jutule Kadrioru (nime kahjuks enam ei mäleta). See seltsimees olla küsinud, mitu aastat teie õde sai. Ja kui tädi vastas, et viis pluss viis, siis olla too ametnik päris inimliku kurbusega öelnud, et kahju küll, aga kui nii vähe, siis ei ole teie õde tõesti mitte midagi teinud ja ma ei saa teid kuidagi aidata.

Ema laagrijuttudest oli kõige populaarsem see, kuidas tädi talle 30. sünnipäevaks tordi saatis. Pakkide jagamisel pidi vastav laagriametnik kõik saadetised enne kätteandmist avama, et kindlaks teha, kas seal midagi keelatud pole. Ema torti nähes olnud ta tõeliselt jahmunud ja küsinud luba endale

ka tükki lõigata: ilmselt polnud ta oma elus mitte midagi niisugust näinud. Asumise ajast olid kõige toredamad jutud koerast, kassist ja varest, kes emal seal olid. Pärast ema surma avastasin kirjad, mis ta oma emale ja õdedele Siberist saatis. Neid on päris palju, sest kaheksa aastat järjest kirjutas ta keskeltläbi iga nädal ühe kirja, mis on peaaegu kõik alles. Sealt saab laagrielust ja asumisest üsna üksikasjaliku pildi. Ega sealgi mingeid konkreetsed õudusi pole, sest nende kirjadega üritas ta ema ja õdesid lohutada ja veenda, et temaga on kõik hästi. Pealegi loeti vähemalt laagrist saadetud kirjad ju kõik läbi. Kirjad on pigem lõbusad, aga kogu süsteemi nõmedus ja kõledus kumab neist läbi küll.

H. R.: *Kui veel mälestustest rääkida, siis olite oma isa kaheosalise mälestusteraamatu „Kallid kaasteelised” toimetaja. Kui palju uut ja üllatavat — teie jaoks isiklikult — selle töö käigus välja koorus? Kas avastasite midagi, mida te varem ehk isegi küsida polnud osanud?*

K. R.: Üksikasjades muidugi. Isegi selle hilisema aja kohta, mida omaltki poolt mäletasin. Aga eks see ole ju nüüdseks juba käibetõde, et igaüks kujundabki oma mälestused isemoodi.

H. R.: *Astusite 1973. aastal Tartu ülikooli eesti keelt ja kirjandust õppima, rõhuga soome-ugri keeltele. Mis koht see soome-ugri keelte kateeder tol ajal üldse oli?*

K. R.: Soome-ugri keeleteadus oli sel ajal Eestis väga heal järjel. Mingil kummalisel viisil sobis see vist rahvaste sõpruse loosungiga kokku. Igatahes oli Venemaal elavate sugulasrahvastega läbikäimine soositud. Eeskätt professor Paul Ariste isikus elas veel edasi vana akadeemiline tava. Ka oma võluval moel pedantne dotsent Paula Palmeos oli ülikooli lõpetanud ja Ungariga sidemed loonud juba enne sõda. 1970. aastatel sai professoriks soomepoisist Paul Alvre, kes oli ülikooli lõpetanud küll pärast sõda, aga Soomes. Ja tasapisi hakkas tulema ka uusi Soomes õppinuid või õpetanuid, nagu Tõnu Seilenthal ja Ago Künnap. Nii et soome-ugri keelte kateeder oli avatud nii itta kui läände, niipalju kui viimane suund üldse avatud sai olla.

H. R.: *Niisiis ei olnud soome-ugri keelte puhul aktiivse keelepraktika puudumine, millest palju on räägitud, probleemiks? Teie ei pidanud keeli n.-ö. kuivalt õppima?*

K. R.: Soome ja ungari keelega teatud tõrked olid. Soome keel tuli küll televisioonistki kätte, aga isegi neis kahes riigis käimiseks tuli siiski minimaalset lojaalsust ilmutada. Kes komsomolis ei olnud, see kutsuti vaibale: ülikooli komsomolikomiteesse ja tõrkumise korral ka parteikomiteesse (või mis iganes nende institutsioonide nimed ka olid). Need jutuajamised olid äärmiselt vastikud, sel ajal mitte enam tõsiselt hirmutavad, aga lihtsalt libedalt vastikud. Minu mäletamisi võib-olla eriti seetõttu, et tuttavate autoriteetide, eeskätt Paul Ariste ja isa soovitusel andsin survele järele. Aga mis puudutab Venemaa soome-ugri rahvaid, siis nende keeli ei saanudki raamatust õppida, sest õppekirjandust oli vähe, nii et kohalkäimine oli obligatoorne. Kõigi tollaste fenno-ugristide töös olid ekspeditsioonid täiesti vältimatu element. Tuli ise elavat keelt kuulamas ja kogumas käia, ning selle

tööga harjutati suviti ka üliõpilasi. Üliõpilastele olid need käigud muidugi põnevad ja lõbusad, aga professionaalse uurimuse mõttes ei olnud ekspeditsioonid naljaasi. Fenno-ugristi töö nõudis tegelikult lausa füüsilist vastupidavust. Ja lisaks füüsilisele vastupidavusele nõudis elava keele kättesaamine ka väga head suhtlemisoskust. Kõigepealt tuli kohaliku rahvaga lävides välja selgitada võimalikud keelejuhid. Ja selleks, et keelejuhti vabalt väljenduma meelitada, tuli talle põhjalikult naha vahele pugeda. Võib-olla sellepärast minust fenno-ugristi ei saanudki. Puutusin selle ameti tõise poolega kokku hiljem instituudis oma lähedasima kolleegi Aime Kähriku tegemiste kaudu. Ta on nüüd juba 24 aastat surnud, aga 1970. ja 1980. aastatel uuris ta vepsa keelt ning käis igal suvel lõunavepslaste juures. Heade kontaktide hoidmine keelejuhtidega ei piirdunud sugugi nende suviste käikudega, vaid ta oli oma korrespondentidega aasta läbi kirjavahetuses, saatis neile pärimi prjaska tegemiseks ja muid toiduaineid, mida Venemaa külapoodides tol ajal saada polnud, kutsus neid vahel talviti Tallinnasse, võõrustas ja küsitles siin, jne.

H. R.: *Teie doktoritöö puudutab läänemeresoome morfoloogiat ja kannab pealkirja „Instruktiiv läänemeresoome keeltes”. Olen ma õigesti aru saanud, et instruktiiv kujutab endast üht sisuliselt väljasurnud käänat?*

K. R.: Jah, see on vormimall, mille alusel eesti keeles kasutatakse väljendeid, nagu *palja päi* ja *lehvivi hõlmu*. Päris korraliku käändena pole see eesti keeles võib-olla kunagi funktsioneerinudki, aga mõnes läänemeresoome keeles kasutatakse seda aktiivselt tähenduses, mida eesti keeles väljendab kaassõna *kaupa*, näiteks karjala *kakšinkymmenivviisinki tšunoin peräh pan-tih* 'isegi kakskümmend viis kelku korraga pandi'.

H. R.: *Millised üldse on keeleteaduse sihid ja eesmärgid? Mida näiteks ühe vormimalli lugu inimeseks-olemise kohta väljendab?*

K. R.: Oleneb, mis nurga alt asja vaadata. Võib-olla mitte midagi, aga võib-olla kõike kõige olulisemat. Teaduste sihid ja eesmärgid on eri aegadel olnud erinevad. Euroopa keeleteadus kasvas välja teoloogiast. XVI ja XVII sajandil oli keeleuurimise põhihuvi Piibli mõistmine, tõlgendamine ja vahendamine. Keele kaudu loodeti jõuda Jumalani või vähemalt talle lähemale. Tasapisi tekkis üha enam ka puhtalt tunnetuslikust uudishimust ajendatud teadust, mis võidutses XIX ja XX sajandil. Keeleteaduse põhisiht oli siis keele kaudu inimese ja eri keeli kõnelevate rahvaste tundmaõppimine, keele ja mõtlemise seoste mõistmine jms. Praegu on keeleteaduse põhihuvi ähmastunud. Ilmselt otsib keeleteadus uusi fookusi. Suur osa lingvistikast on pühendunud infotehnoloogia ees seisvate praktiliste küsimuste lahendamisele: kuidas õpetada arvutit keelt lugema ja analüüsima või ise sünteesima ja keelest aru saama. Teine osa on kokku sulandumas sotsiaalteadustega, eriti kognitiivse psühholoogiaga; tuntakse huvi näiteks selle vastu, kuidas emotsioonid keeles avalduvad. Sellegi huvil on infotehnoloogiline rakenduslik väljund, sest tehisintellekti üritatakse samuti õpetada emotsioone mõistma ja jälgendama. Aga kõigi nende ajastuomaste erihuvide — Jumala, inimese ja tehisintellekti kõrval

on keeleteadusel ikka kogu aeg olnud ka oma isiklik puhas keelehuvi: eri keelte ehituse, omapära ja süsteemi tundmaõppimine. Instruktiiv kui suuresti spetsiifiliselt läänemeresoomeline vormimall osutus uurimisvääreks XIX ja XX sajandil võimutsenud võrdlev-ajaloolise keeleteaduse kontekstis läänemeresoomse keelte morfoloogilise süsteemi osana. Eestis sai instruktiiv XX sajandi ilukirjanduskeeles oma kindla niši, kui mõned autorid seda vormimalli Johannes Aaviku innustusel kasutama hakkasid. Nii et kui näiteks tehisintellektile varsti ka stilistikat õpetama hakatakse, võiks instruktiiv siin väga head katsematerjali pakkuda. Aga soovi korral võib muidugi ka selle vormimalli kaudu jumalikku mõõdet otsida.

H. R.: *Kas see, et te ise just Piibli ja eesti vaimuliku kirjakeele uurimisega tegelete, tähendab, et tehisintellekti verbaalse ja emotsionaalse võimekuse täiuslikku arengusse pole teil isiklikult suurt usku?*

K. R.: Usku arengusse on ikka. Vaadates hoogu ja indu, millega seda praegu arendatakse, pole kahtlustki, et küllap ta areneb. Lihtsalt erilist huvi ei ole. Infotehnoloogilised vidinad on suuremalt jaolt mänguasjad, parimal juhul elamise mugavdajad. Päriselt tehisintellektiga masinad kui inimese asendajad tekitavad pealegi pigem õõva ja nõutust kui entusiasmi. Piibel tundub selles mõttes, jah, huvitavam, et see on teos, mille varal siinkandis väga pikka aega on üritatud eksistentsiaalsematest küsimustest aru saada. Ja eesti vaimulik kirjakeel on meedium, mille kaudu nende eksistentsiaalsemate küsimuste euroopalikud lahendused mitusada aastat meieni jõudsid. Praeguseks on pilt muidugi teisenenud ja mitmekesisistunud, aga vana kristlik struktuur on kõigis Euroopa keeltes ja nendekeelsetes mõtlemistes sees. Selle järgi on põnev oma keele minevikust taga ajada ja aeg-ajalt üllatusega avastada, kuidas kristlikud mõjud teiste hoovustega põimudes on andnud täiesti ootamatuid tulemusi.

H. R.: *Ehk tooksite mõne näite?*

K. R.: Kõige lõbusam näide on muidugi põhjakonn, millest kaks aastat tagasi „Keeles ja Kirjanduses” kirjutasin. Selle sõna mõtlesid välja 1656. aasta lauluraamatu tõlkijad, kas Heinrich Göseken või Georg Salemann. Meesriime on eesti keeles vähevõitu ja esimese värsistatud lauluraamatu tõlkesse leiutasid nad sõna *on* riimiks kuradile sellise sünonüümi. Sõna tundus neile endilegi natuke kunstlik ja kahtlane, nii et Heinrich Göseken jättis selle oma neli aastat hiljem ilmunud sõnaraamatust välja, ehkki üldiselt on lauluraamatu sõnad sinna sisse võetud. Sajandi lõpul ironiseerisid noored keeleuuendajad selle sõna üle, teised jälle üritasid seesugust tõlkevastet kaitsta. Aga ilmselt kõlas sõna siiski pigem koomiliselt, sest XVIII sajandi põhjaeestikeelsetest lauluraamatutest jäeti põrgukonn välja ja seda sisaldanud laulud tõlgiti ümber. Ometi oli sõna rahvasuus vist juba käibele läinud. Igatahes on see kirja pandud XVIII sajandi lõpus Hupeli sõnaraamatus ja XIX sajandil ka Wiedemanni sõnaraamatus. Arvatavasti inspireeris põrgukonn ka Kreutzwaldi „Põhja konna” väljamõtlemisel. August Annist on oletanud, et Kreutzwaldile oli siin eeskujuks rahvusvaheliselt levinud lendava mao motiiv, millele ta lisas kohaliku koloriidi huvi-

des täiendi põhja. Ning et võib-olla ei mõelnudki ta konna, vaid hoopis palataliseeritud *n'*-iga sõna *kon 'n'*, mis tähendab murdeti 'koll'. Aga vanu kirikulaule ja neid sõnastikke vaadates tundub tõenäosem, et Kreutzwald võttis kirikulaulude põrgukonna ja asendas seal lihtsalt *põrgu põhja*-ga, et oleks ehedamalt eestiline. Nüüdseks on põhjakonn jõudnud Andrus Kivirähki ussisõnade-raamatusse — juba hoopis teistsuguse tegelasena, kui XVII sajandi laulutõlkijad silmas pidasid. Ja prantsuse tõlkija Jean-Pierre Minaudier pihtis aastataguses „Sirbi” intervjuus, et tõlkis põhjakonna põhjasalamandriks, sest konn mõjub prantsuse keeles koomiliselt. Enam-vähem salamandrikujulisena esineb põhjakonn ka prantsuse tõlke kaanel. Kogu see põhjakonna saaga — kuidas saksa pastorite poolt riimiks loodud sõna tekitas rahvajuttudes ning Kreutzwaldi ja Kivirähki tekstides tegelase, kes nüüd prantslastele justkui kogu eesti kultuuri esindab — on liiga ilus, et tõi olla, ehkki paistab siiski olevat. Aga igasuguseid piiblitõlkega tulnud otsefraseologisme, mis tunduvad tänapäeva eesti keele kõnelejale igati omased ja mida piiblikeelega ammu enam siduda ei osata, leidub tohutult palju. Nendest on üks mu lemmikuid Koguja raamatu *tühi töö ja vaimu närimine*. See on 1739. aasta Piibli otsetõlge heebrea keelest. Alguses oli see heebrea väljend mustandkäsikirjas tõlgitud kujul *tühi töö ja hinge nõrgutamine*, aga toimetamise käigus on seda viimistletud ja saadud lõpuks praegune kuju, mis kõlab igati mahlaka maakeelse ütlemisena. Fraseoloogias ja sõnakasutuses on seesuguseid mõjutusi kõige kergem märgata, aga neid leidub ka grammatilistes konstruktsioonides. Seal on nad lihtsalt sügavamale ära peidetud.

H. R.: *Teie juhtimisel koostatakse praegu ka Eesti ajaloolise piiblitõlke konkordantsi, andmebaasi, millesse koondatakse kõik säilinud eestikeelsed piiblitõlked ja piiblitõlkekatkendid kuni esimese trükipiiblini välja. Selle töö maht tundub, vähemalt kõrvaltvaatajale, meeletu. Kui kaugele te sellega praeguseks olete jõudnud?*

K. R.: Ametlike paberite järgi on Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants praegu lõpetamise faasis. Valmis see loomulikult ei ole. Lõpetamine tähendab lihtsalt seda, et jõud on raugenud võitlemast üha teisenevate rahastamissüsteemidega ja algselt kavandatud suurejoonelisemate plaanide elluviimiseks ei oska hetkel enam kuskilt tuge otsida. Allesjäänud, osalise koormusega töörühma abil loodame seni sisestatud ja analüüsitud tekstid süstematiseerida ja ühtlustada. Konkordantsis on praegu loetavad peaaegu kõik XVII ja XVIII sajandi olulisemad eestikeelsed piiblitõlked ja tõlkekatkendid. Kokku on neid umbes 20, ehkki see arv iseenesest ei ütle midagi, sest tekstid võivad olla väga erineva mahuga. Kõige ulatuslikumad on Johannes Gutsblaffi käsikirjaline tõlge XVII sajandi keskpaigast, mis hõlmab umbes 1/3 Vanast Testamendist ja tervet Uut Testamenti, ning esimene terviklik trükipiibel 1739. aastast. Need kaks ja veel mõned kirjakeele ajaloos võtmetähtsusega tekstid on morfoloogiliselt analüüsitud ja lemmatiseeritud. Tähendab, nendes esinevate sõnavormide põhjal on koostatud märksõnastik, milles tänapäevastatud märksõna järelt on võimalik

leida kõik vastava sõna esinemisjuhud nois vanades tõlgetes. Lisaks töötab andmebaas salmikonkordantsina, nii et ühe piiblisalmi haaval on võimalik jälgida, kuidas erinevad tõlkijad ühte lauset on sõnastanud. Praegu tegeme eri tekstide sõnastike ühtlustamisega. See on üsna aeganõudev töö, sest konkordantsis on nii põhja- kui lõunaeeastikeelseid eriaegseid tekste, mille viimine ühtlustatud märksõnastiku alla nõuab üksjagu kannatlikkust ja nipitamist. Konkordants on huvilistele kättesaadav Eesti Keele Instituudi koduleheküljel¹ ja valmiskujul peaks see andma hea ülevaatliku pildi sellest, kuidas eesti kirjakeel oma arengu kõige tormilisemal sajandil teises, muutudes tollest, nüüdisajal vaevu mõistetavast saksapärasest ja puisest versioonist järjest ladusamaks, eestipärasemaks ja sisu edasiandmisel osavamaks. Esialgses plaanis oli lisada veel mõned eriti keerulised tõlkeversioonid, mis nüüd ilmselt kõrvale jäävad, kõigi käsikirjaliste tõlgete digikoopiad ja lingid trükitõlgete digiversioonidele ning tuua kogu konkordants tänapäevase tõlkeni välja.

H. R.: *Kui lähtuda luterlikust seisukohast, et Jumal on end inimesele ilmutanud sõnalise kõne kaudu, et Jumal on sõnaline ja Piibel tema täielik ilmutus, siis tähendab see Piibli tõlkijate jaoks erakordset vastutust — vahendada Jumala sõna. Te olete erinevate piiblitõlgetega väga lähedalt tuttav, kuidas teile tundub, kui teadlikud Piibli tõlkijad läbi aegade oma vastutusrikkast rollist on olnud? On nad olnud oma töö väärilised?*

K. R.: Päril kindlasti olid nad oma töö vastutusrikkusest teadlikud, tegid seda väga pühendunult ja innukalt ning olid kahtlemata ka kõik oma töö väärilised — ehkki igaüks isemoodi. Tänapäeval neid tõlkeid lugedes lähtume paratamatult tänapäeva eesti keelest ja meie loomulik keelevaist ütleb, et kõige parem on see tõlge, mis vastab kõige paremini tänapäeva eesti keelele ja tänapäevasele arusaamisele heast tõlkest. Aga oma ajas oli igal tõlkel mingi seletus ja põhjendus, miks ta just niisugusena sündis. Näiteks need, kes XVII sajandil originaalteksti asemel Martin Lutheri saksakeelsest tõlkest tõlkisid, ei teinud seda sugugi ilmtingimata laiskusest ja sellepärast, et nad heebrea ja kreeka keelt ei osanud, vaid enamasti sellepärast või vähemasti ühtlasi sellepärast, et nende meelest tõlgendas Luther algteksti eriti hästi ja õigesti. Tõlketehnilises mõttes kõige huvitavam versioon, originaalkeelsete lähtetekstide alusel tehtud Johannes Gutsloffi tõlge, võib esmapilgul tunduda üsna arusaamatu ja võib-olla koomilinegi — aga lähemal süüvimisel selgub, et iga sõna selles on väga põhjalikult kaalutud ja sageli on heebrea või kreeka sõnale võimalikult täpse eesti vaste otsimisel ilmutatud lausa usumatut leidlikkust. Usumatut selles mõttes, et Gutsloff õppis ju eesti keele ära alles täiskasvanuna. Kuidas see kõik XVII sajandi lõunaeeesti suulise külakeele taustal stilistiliselt kokku kõlas, seda on tagantjärele väga raske hinnata. Vastutustunne oma töö pärast paistab kõige mustvalgemalt silma 1739. aasta trükipiibli mustandkäsikirjadest, mis on mitme toimetamisvooruga käigus paiguti nii kirjuks parandatud, et algset teksti on peaaegu võimatu välja lugeda.

1 <http://www.eki.ee/piibel/index.php?tegevus=mainmenu>

H. R.: *Vello Salo koos Indrek Hirvega on Piibli uue tõlkega juba väga head algust teinud. Kuidas teile tundub, kas meie praegu kehtiv Piibel tuleks tervikuna uuesti tõlkida?*

K. R.: Praegu kehtiv Piibliseltsi 1997. aasta versioon on ettevaatlik kompromissvariant — eesti pikaajalist täpse tõlke traditsiooni järgiv, aga mitte just eriti särav ega leidlik. Vello Salo ja Indrek Hirve ilukirjanduslike taotlustega psalmitõlked on sellele väga rõomustavaks vastukaaluks. Eelmisel aastal ilmus jehoovatunnistajatelt täiesti uus terviklik piiblitõlge, mis on küll tehtud jehoovatunnistajate ingliskeelse versiooni järgi, aga keeleliselt igati ladus ja asjalik, n.-ö. lihtsale lugejale suunatud eestindus ning mõjub meie ametliku Piibli kõrval väga värskendavalt. Martin Luther pidas teatavasti oluliseks, et Piibel oleks tõlgitud lihtrahvale mõistetavasse keelde, ja see mitte-luterliku usutunnistuse tõlge ongi õieti esimene metoodilises mõttes luterlik eesti tõlge meie tõlkeloos. Uut universaaltõlget, mis kõigile tõlkenõudmistele mingil määral vastu üritaks tulla ja seetõttu paratamatult iga nõudmise seisukohalt eraldi võttes ikkagi keskpäraseks jääks, vajaksid praegu võib-olla kirikuõpetajad praktilises töös, aga tõlkeloolisest aspektist ei oska seesugusel tõlkel erilist mõtet näha. Küll aga oleksid huvitavad eri piibliraamatute uued kommenteeritud tõlked, nagu näiteks Koguja raamatust Vello Salolt ja Iiobi raamatust Urmas Nõmmikult ongi juba ilmunud.

H. R.: *Lisaks sellele, et Piibli tõlge pidi olema hästi rahvapärases ja kõigile mõistetavas keeles, oli Martin Luther veendunud, et Piiblit tuleks tõlkida originaalist — heebrea, aramea ja kreeka keelest. Katoliiklikes maades aga kasutati pikka aega ladinakeelset Piiblit ja ka esimesed tõlked tehti just ladina keelest. Kas ja kui palju luterlike ja katoliiklike, või ka õigeusklike maade vaimsus selle tõttu erineb? Olete te siin mingeid seoseid täheldanud?*

K. R.: Konfessionaalse kuuluvuse mõju eri rahvaste vaimsusele on väga põnev probleem. Aga kuidas seda uurida ja konfessiooni kultuurimõju mõõta ja hinnata? Eesti kontekstis rõhutatakse kõige enam luterluse viljastavat rolli meie kirjakultuuri sünniloos. Samas, kui tänapäeva rahvuskultuure vaadata, siis on katoliikliku või õigeuskliku taustaga maades ju samuti tekkinud ja arenenud põnevaid rahvuskeelseid kirjandustraditsioone — sellest hoolimata, et katoliiklikes maades oli pikka aega pühakirja staatus ainult Piibli ladinakeelsel versioonil ja õigeusklikes kreekakeelsel või selle alusel sündinud kirikuslaavikeelsel. Meie võlgneme oma kirjakultuuri sünni siiski just luterlusele. Kui Martin Luther poleks rõhutanud, et Piibel tuleb ka lihtrahvale emakeelsena kättesaadavaks teha, vaevalt siis saksa vaimulikud nii ennastsalgavalt eesti keelt arendama oleksid hakanud. Tagantjärele tundub, et väikerahvana, kel puudus kesk- ja varauusajal omakeelne vaimne eliit, oli see eestlaste ainuke šanss saada endale kirjakeel, mis hiljem osutus rahvuse kujunemisel ja veel hiljem oma riigi tekkimisel vältimatuks eelduseks. Ühesõnaga, kui asi oli juba nii läinud, et meil kriitilisel ajal omakeelne vaimne eliit puudus, siis oli luterlus vist tõesti meie ainukene võimalus püsima jääda. Eelmisel sügisel toimus Rahvusraamatukogus Piret Lotmani raamatu „Heinrich Stahli elu ja looming” esitlusega seoses seminar „Konfessioon ja

kirjakultuur”, mille pealkiri ja ka mõni ettekanne sellele küsimusteringile viitas, ehkki üldiselt keskendus seegi seminar luterluse rolli väljajoonistamisele, nii et eestluse kultuuriline võrdlus teiste konfessioonidega ootab alles ees. Samuti nagu arutelu õigeusu rollist eesti kultuuri arengus, mis on viimase 60 aasta poliitilisi olukordi arvestades ebamugav teema.

H. R.: *Kuidas te ise Piiblit loete? Kas te suudate Piiblit üldse n.-ö. puhtalt lugeda või näete tekstis paratamatult kõiki neid arvukaid kihte ja seoseid, ajalugu?*

K. R.: Tõlkijatel on vist kõigil raske tõlkekirjandust n.-ö. loomulikult lugeda. Nii väga hea kui ka väga halva tõlke korral hakkad paratamatult mõtlema, et huvitav, kuidas see originaalis on sõnastatud; ja keskpärase teksti korral hakkad mõtlema, milleks sellist üldse oli vaja tõlkida. Piiblit saan praegu, jah, lugeda ainult läbi professionaalse kretinismi prisma. Tahaks iga lause puhul kontrollida, kuidas see oli Gutsblaffil ja kuidas originaalis — ja siis kõigis teiste tõlgetes, mis on käeulatuses.

H. R.: *On teil Piiblis mõni eriti oluline koht, mõni raamat või kirjakoht, mis on teid ehk kõige lähemalt puudutanud?*

K. R.: Kesk- ja ülikooli ajal vaimustusin Koguja raamatust. Millalgi, kui Piiblist ja selle tõlkimisest loenguid pidasin, hakkasin eriliselt hindama Iisaki ohverdamise lugu (1. Moosese raamatu 22. ptk.) kui võluvalt žanripuhast piibliblöö näidet, milles tohutu dramaatiline pinge ja inimeseks-olemise suur küsimus on peidetud äärmiselt napi sõnastuse alla, kusjuures kogu tekst on üles ehitatud lihtsalt ja elegantselt ning liigendatud korduvate võtmesõnade ja -väljendite abil selgeteks alalõikudeks. Sellele lühikesele tekstijupile on ladestunud tohutult paks ja mitmekihiline hilisem kultuuritaak, milleta seda praegu enam lugeda ei saagi ja mis annab igale sõnale lisadimensioonid vastavalt sellele, kui palju lugeja hilisemast pärimusest teab. Niisuguseid pärle on Piiblis tegelikult palju. Ja muidugi psalmid. Neid võiks kogu aeg lugeda. Tegemist on väga hea luulega, mida eesti praegune piibliväljaanne ehk kõige õnnestunumalt esile ei too; ja luule tõlge on alati igal juhul kahtlane värk, nii et psalmidesse süvenemiseks tasub vähemalt natukenegi heebrea keelt tundma õppida.

H. R.: *Tahtsingi heebrea keele juurde jõuda. Te olete ise heebreakeelset luulet tõlkinud ja saite heebrea luule kogumiku „Uni Jeruusalemmas” eest ka tõlkepreemia. Kuidas teile tundub, kas muistne legend heebrea keelest kui jumalikust algkeelest, mis jäi Paabeli segadusest puutumata, vastab tõele? Olete te heebrea keelt uurides avastanud mõne jumaliku saladuse või kogunud ehk mingit iseäralikku selgust?*

K. R.: Sellised kujundid või motiivid nagu „jumalik algkeel” sisaldavad just niipalju tõde, nagu nende kasutaja seal näha tahab. Piibli vanem osa on tekkinud ja kirja pandud heebrea keeles, uuem osa tõenäoliselt alguse saanud heebrea keele lähedast sugulaskeelt, aramea keelt kõnelnud ringkondades, kus heebrea keelt vähemasti pühade tekstide keelena mõisteti. Pole kahtlustki, et heebrea keelel on terves kristliku kultuuritaustaga maailmas eriline positsioon tõe üle arutlemisel. Ja mingis mõttes võib ka väita,

et kõik tänapäeva kristliku kultuuritaustaga maailmas mõeldavad mõisted on tagasiviidavad heebrea sõnadele ja nende algsele, n.-ö. tõelisele tähendusele. Aga palju kaugemale selle kujundiga ratsionaalses plaanis minna ei oskaks. Emotsionaalses ja intuiitiivses plaanis on asi muidugi teisiti. Heebrea keelega tegelema asudes oli mul temaga kindlasti oma väga isiklik seos. Aga kuuekümnesealt on kahtlane kirjeldada seoseid, mis kedagi kuueteistkümnesealt tagant tõukasid.

H. R.: *Mis teid juudi kultuuri juures vaimustab? Elasite mõnda aega Jeruusalemmas ning olete rääkinud, kuidas te Tallinna sünagoogis reede õhtuti põrandaid pesemas käisite. Kui lähedale teid õigupoolest lubati?*

K. R.: Kõige rohkem võlus küllap juutide eneseksjäämine läbi ajaloo, varsti juba kaks tuhat aastat ilma oma maata ja mõnda aega isegi ilma oma keeleta. Viimast tüüpi juudid, ilma oma keeleta ja eriti ilma oma usuta inimesed, muidugi teiste rahvuste hulgast pärit ringirändajatest ei eristugi. Aga Tallinna sünagoogi tollane kantor Abram Gurevitsch kindlasti nende hulka ei kuulunud, vaid oli oma usus vapustavalt vankumatu. Hiljem sattusin tema ja ta naisega juhtumisi Lasnamäel paneelmajas ka ühes trepikojas elama ja käisin neil aeg-ajalt külas. Abram Gurevitsch ütles oma naise kohta, et too olevat kommunist, mis tähendas vist lihtsalt seda, et naine pidas kõigi arvukate traditsioonilisele juudile kohustuslike ettekirjutuste järgimist natuke naeruväärseks. Neil paistsid olevat sellised kergelt nõrkavad vastastikused suhted. Kui naine sattus haiglas olema, kutsus härra Gurevitsch mind mõnikord laupäeva lõunati elektripliidi lülitit keerama, selgitades, et juudid ei tohi sabati ajal tööd teha ja selleks tuleb kutsuda sabati-goi. Seda juhtus siiski harva, nii et võib-olla vajutas ta mõnikord ikka ka ise laupäeviti elektrilülile. Arvan, et mind lubati just nii lähedale, nagu tahtsin, tähendab, selle piirini, kust alates oleks tulnud päriselt üle astuda ja ilmutada soovi juudi usku minna.

H. R.: *Siit kaugelt põhjast vaadates mõjub Jeruusalemm müstilise ja ligi-tõmbava paigana, peaaegu et unenäolise linnana, mille olemasolus ei saa päriselt kindel olla enne, kui seda oma silmaga näed. Kas te leidsite selle Jeruusalemma, millest räägitakse Piiblis, mille järele õhatakse heebrea luules?*

K. R.: Eks mul esimestel kordadel see nn. Jeruusalemma sündroom kergel kujul tekkis muidugi. Ajapikku on suhe nii linna kui kogu Iisraeli riigiga keerulisemaks läinud. Diasporaast Iisraeli aladele tagasirändamine ehk *alijá* on algusest peale tekitanud vastuväiteid ka mingil osal ortodokssetest juutidest, kes leiavad, et maine Iisraeli riik polegi õige asi. Viimastel kordadel olen seal peatunud Ida-Jerusalemmas ning palestiinlastele mõeldes paisab Jeruusalemm ja kogu Iisrael hoopis teistsugune. Takso sõit juudi taksojuhiga lennujaamast või Lääne-Jerusalemmast Ida-Jerusalemma laostab kas vaimselt või materiaalselt, s. t. sulle kas antakse mõista, et ainuüksi sihtkoha valiku tõttu ei tule sa inimesena arvesse, või lastakse see kuhjaga kinni maksta, et nad su oma inimeseautos kohale viivad. Palestiina taksojuhid ei jäta muidugi juudi poolele sõites samuti võimalust kasutamata, et selgitada, mis nemad asjast arvavad. Nii et poliitika varjutab kõik luuleli-

sed õhkamised. Või teeb neis vähemalt korrektiive. Sest oma eriline võlu on Jeruusalemmal ka sellisena. Väga täpselt ja veenvalt on seda kirjeldanud Heilika Pikkov eelmisel aastal ilmunud raamatus „Minu Jeruusalemm”.

H. R.: *Olete eesti keelde tõlkinud ka mitmeid olulisi prantsuse mõtlejaid — Michel de Montaigne'i, Denis Diderot'i, Blaise Pascali, kui nimetada vaid mõned. Teie tõlgitud on ka Jean-Jacques Rousseau traktaat „Kas teaduse ja kunstide areng on soodustanud kommee paranemist või korruptsiooni?”, mis ilmus Europeia-sarjas pealkirjaga „Üksildase uitaja mõtisklused. Arutlus teadustest ja kunstidest”. Olete tunnistanud, et tema mõtted on küll huvitavad, aga tõlkijana teile eriti ei meeldi Rousseauga tegeleda, sest ta pole just kuigi viimistletud autor. Ometi olete taas Rousseau juures ja tõlgite praegu tema „Pihtimusi”. Mis teid tema juurde tagasi tõi?*

K. R.: Rousseau juurde tagasi olen jõudnud peamiselt Marek Tamme õhutusel. Tekstina ongi „Pihtimused” üsna tüütu lugemine, aga nähtusena väga kõnekas. Tänapäeva läänelike inimeste avaliku enesepaljastamistungi mõistmiseks on see kindlasti olulisim tähis teel Augustinuse pihtimustest ja Montaigne'i esseedest XXI sajandisse. Kahel esimesel oli oma mälestuste ja mõtete kirjapanemisel tegelikult mingi teine asi ajada: Augustinus kirjutas enda kaudu Jumalast, Montaigne inimesest. Aga Rousseau meelest on tema kui eriomane indiviid ise nii oluline, et lugeja lihtsalt peab olema huvitatud kõigist tema elu pisimatestki üksikasjadest.

H. R.: *Pean tunnistama, et olin võrdlemisi lõbustatud, kui avastasin teie tõlgitud teoste nimekirjast ka de Sade'i kurikuulsa raamatu „Justine ehk Voo-ruse õnnetused”. Kujutan ette, et kurjuse apoloogia tõlkimine pakkus juba mainitud töödele värskendavat tasakaalu?*

K. R.: Markii de Sade on vähemalt sama põnev nähtus nagu Rousseau ja otseselt seotud indiviidi vabaduse teemaga. Kui lugu on „Justine” üsna lihtsakoeline, aga oma seisukohti selgitab de Sade seal väga intensiivselt. Tema põhiteesile, et kuna Jumalat ei ole olemas, siis võib inimene teha teiste kurja, kui see talle millegipärast meeldib ja ta puhtalt välja oskab tulla, on ju keeruline vastu vaielda. Saabki ainult öelda, et ju siis Jumal ikka on olemas. Või Pascali kihlveo-kujundit kasutades: kuivõrd selline jumalata maailm oleks liiga tülgastav, on arukam eeldada, et millegipärast ei tohi niimoodi suhtuda ja teisiti elamine tasub ennast ära.

H. R.: *Kui rääkida veel kirjandusest, siis milline on teie isiklik maitse? Mida te lugejana hindate? Mis teid liigutab ja mis külmaks jätab?*

K. R.: Praegu meeldivad helged tekstid. Vähest sai omal ajal de Sade'iga natuke liiga palju vaieldud. Viimati loetust on kõige haaravam olnud Eesti Apostlik-Oigeusu Kiriku väljaandel ilmunud „Püha Porfiriose elu ja õpetused”. Luterliku ratsionaalse argumentatsiooniga harjunul on seda õigeusklikku teksti võib-olla alguses natuke võõristav lugeda, aga kui Porfiriose keeletarvitus ja rääkimise viis ligi lasta, siis on raamat väga rõõmus. Porfirios räägib natuke ka kurjusest, aga ainult ütlemaks, et kurjaga ei tasu isegi vaielda, vaid sellest tuleb lihtsalt mööda minna.

H. R.: *„Püha Porfiriose elu ja õpetused” on juhtumisi ka minule olnud üks olulisemaid viimasel ajal loetud raamatuid.*

Tahtsin veel küsida teie praeguse uurimisteema kohta Eesti Keele Instituudis — „Kultuurinihe eesti keeles 17./18. sajandil” —, mis puudutab „oma” ja „võõra” vahet eesti kultuuris. „Oma” ja „võõras” on kategooriad, mille suhtes eestlased on alati väga tundlikud olnud. Annab see uurimus nende vahet kohta uusi „murettekitavaid” teateid?

K. R.: See „murettekitav” on väga sobiv sõna rahvusliku identiteedi tekke uurimisel, just koos jutumärkidega. Eri aegadel on erinevad huvigrupid sellega ühenduses väga erinevate asjade pärast muret tundnud. Näiteks XIX sajandi keskpaiku tundis teatud osa baltisaksa haritlasi tõsist muret, et kui eestlasi õhutatatakse kasutama ja arendama oma kirjakeelt — mille nemad, baltisaksa haritlased, olid loonud Piibli ja algeliste praktilise toimetuleku õpetuste tõlkimiseks —, siis jäävadki ju eestlased Euroopa kõrgkultuurist ilma. Need haritlased olid veendunud, et nii väikese kõnelejaskonnaga ja algelisse keelde ei ole võimalik kõrgkultuuri kogu selle nüanssides vahendada ja et eestlased ei suuda ise niikuinii oma keelt kultuurikeelele vajalikult rikkalikkuses välja arendada ega üleväl pidada. Nende meelest oleks olnud inimlikum hariduspuudlikumatele eestlastele saksa keel maast madalast selgeks õpetada, et nad selle kaudu kultuurile ligi pääseksid, selle asemel et kogu rahvakillu agooniat pikendada. Mingist aspektist oli nende väidetel iva sees ja ega see diskussioon pole tänini kuhugi kadunud. Ka eestlaste endi hulgas leidub pidevalt kahtlejaid. Nõukogude ajal leidsid paljud intellektuaalid, et arukas on avaldada vene keeles — mitte võimudele pugemise pärast, vaid suurema lugejaskonna leidmiseks. Ehkki praegu argumenteerimisel baltisaksa ega nõukogude sõnastust enam ei kasutata, leidub nüüdki hulgaliselt haritlasi, kelle meelest eestikeelsele teadusele pole mõtet ja avaldada tasub ainult inglise keeles. Teisi paneb see eesti keele saatuse pärast muret tundma.

Aga ma tahaksin tegelikult kogu selle diskussiooni eelset aega uurida nii neutraalselt kui võimalik, hilisematest muremõtetest sõltumatult, aru saamaks, kuidas „oma” ja „võõras” XIX sajandil tekkinud moodsas eesti kultuuris kokku pandi. Kes, mida ja milleks pani. Selleks tundub tarvilik vaadelda kokkupaneku-eelset aega, mil need kaks alget eesti keeles alles selgelt lahus seisis. Tahaksin kõrvutada kahte poeetilist keelt: eesti regivärsilise rahvalaulu ja luterlike kirikulaulutõlgete keelt. XVII ja XVIII sajandil olid need kaks luule- või õieti laulutüüpi arvatavasti mõlemad eestlaste seas populaarsed ning kajastasid ja mõjutasid — üks veel ja teine juba — eestlaste mõtlemist. Oletan, et nende kokkusulandumise mehhanism võiks olla abiks hilisema eesti kultuuri mõistmisel.

H. R.: Kui tihti te ise eesti keele ja kultuuri saatuse pärast südant valutate? Vaadates meie ajalugu ja seda, kui vähe meid on, tekib paratamatult tunne, et see kõik on üks suur ime. Kas olete mõelnud, mis saab näiteks kahe- või kolmesaja aasta pärast?

K. R.: Kuulun juba professiooni poolest nende hulka, kes on eestikeelse kultuuri säilimisest huvitatud. Nii et olen omakasupüüdlikult erapoolik. Ja mu meelest on väikesed omakeelsed kultuurid ka lihtsalt huvitavad. Väike

omakeelne ja omapärane kultuur on muidugi äärmiselt kallis luksus, nii materiaalses kui vaimses mõttes, ja nõuab pidevat eneseohverdust ja enesetõestamist. Kuidas seesuguste luksuskaupade säilitamist ja arendamist üldinimlike väärtustega kokku sobitada, on keeruline küsimus. Ühelt poolt tundub kultuuriliselt mitmekesine maailm perspektiivikam, turvalisem ja elamisväärssem kui universaalselt ükskeelne ja halliks massiks tasandunud segu. Aga kui inimesed on valmis majanduslikel kaalutlustel või lausa nälja ja surmahirmu sunnil oma rahvusest ja kultuurist loobuma, on see ju samuti mõistetav. Muidugi oleks huvitav teada, mis on eesti keelest ja kultuurist paarisaja aasta pärast saanud. Püüan siiski säilitada hoiakut, et muretsemise asemel on mõistlikum katsuda siit parim üles leida ja üldisesse kultuuripärandisse kinnistada.